お茶漬の味

اُزو

و بوطیقای سینما

www.ketab.ir

Ozu
And The Poetics of Cinema

David Bordwell

www.ketab.ir

اُزو و بوطیقای سینما
دیوید بوردول
ترجمه‌ی روبرت صافاریان
ویرایش: تحریریه‌ی نشرمرکز
حروف‌چینی، نمونه‌خوانی، صفحه‌آرایی: بخش تولید نشرمرکز
طرح جلد: فریبا معزّی
چاپ اول ۱۳۹۹، شماره‌ی نشر ۱۳۴۶، ۱۶۰۰ نسخه
شابک: ۵-۴۶۲-۲۱۳-۹۶۴-۹۷۸

نشرمرکز: تهران، خیابان دکتر فاطمی، روبه‌روی هتل لاله، خیابان باباطاهر، شماره‌ی ۸
تلفن: ۳-۸۸۹۷۰۴۶۲ فاکس: ۸۸۹۶۵۱۶۹
Email: info@nashr-e-markaz.com
nashremarkaz

همه‌ی حقوق چاپ و نشر این ترجمه برای نشرمرکز محفوظ است.
تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه از جمله فتوکپی، الکترونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش بدون دریافت مجوز کتبی و قبلی از ناشر ممنوع است.
این اثر تحت حمایت «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» قرار دارد.

● سرشناسه بوردول، دیوید، ۱۹۴۷- م. Bordwell, David ● عنوان و نام پدیدآور اُزو و بوطیقای سینما / دیوید بوردول؛ ترجمه‌ی روبرت صافاریان ● مشخصات ظاهری شش، ۳۴۶، مصور ● یادداشت عنوان اصلی: Ozu and the poetics of cinema, 1988 ● نمایه ● موضوع ازو، یاسوجیرو، ۱۹۰۳-۱۹۶۳م ــ نقد و تفسیر Ozu, Yasujiro -- Criticism and interpretation ● سینما ــ زیبایی‌شناسی ● شناسه‌ی افزوده صافاریان، روبرت، ۱۳۳۳- ، مترجم ● رده‌بندی کنگره ۳ / ۱۹۹۸ PN ● رده‌بندی دیویی ۷۹۱ / ۴۳۰.۲۳۳۰۹۲۴ ● شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی ۶۱۱۷۲۷۵

فهرست

پیش‌گفتار مترجم ۱
پیش‌گفتار نسخه‌ی الکترونیکی ۷
مقدمه‌ی چاپ اول ۲۵

۱. کارنامه ۳۱
۲. بسترها ۵۱
۳. ماده ۷۳
۴. ساختارها، تنگناها و شگردها ۱۰۷
۵. به سوی هنجارهای درونی ۱۴۵
۶. آزادی و نظم ۲۰۱
۷. بالش‌ها و پرده‌ها ۲۵۳
۸. کاربردها و اثرات ۲۸۱

جدول داده‌های کمّی فیلم‌های اُزو ۳۱۳
فیلم‌شناسی یاسوجیرو اُزو ۳۱۴
یادداشت‌ها ۳۱۷
نمایه ۳۳۷

www.ketab.ir

پیش‌گفتار مترجم

هر ترجمه‌ای دعوتی است به خواندن از سوی مترجم و لذا به گمانم هر مترجم توضیحی بدهکار است به خواننده در این باره که چرا کتاب در دستش را به فارسی برگردانده است، چرا سراغ این کتاب بخصوص رفته و این کتاب قرار است چه خلئی را پر کند و به چه پرسش‌هایی پاسخ دهد. چرا ترجمه‌ی کتابی به قلم نظریه‌پرداز آمریکایی سینما، دیوید بوردول، درباره‌ی فیلمساز ژاپنی، یاسوجیرو ازو؟

نخست باید علاقه‌ای شخصی در کار باشد. برخی از فیلم‌های ازو را بسیار دوست دارم. *داستان توکیو* در اوج سادگی، با توازن عریبی بین خوش‌بینی و بدبینی فلسفی، با ساختاری محکم و بی‌نقص، از فیلم‌هایی است که در مقاطع گوناگون زندگی به یاد آن افتاده‌ام. این فیلم، و تقریباً همه‌ی فیلم‌های ازو، درباره‌ی خانواده هستند در جامعه‌ای که ارزش وابستگی‌های خونی در آن رو به کاهش است. ما در این فیلم‌ها با آدم‌هایی همراه و اخت می‌شویم که در ا گیرودار، گرفتار تلاطمات درونی هستند و با آن‌ها احساس نزدیکی می‌کنیم. ازو از یک سو فیلمسازی بسیار محافظه‌کار است که به ارزش‌های خانوادگی باور دارد و از سوی دیگر منتقد همین ارزش‌هاست. باری، این جا مجال تفصیل بیش از این نیست، که در خود کتاب، مفصل به این مسائل پرداخته شده. پس نخست علاقه‌ی شخصی به یاسوجیرو ازوی ژاپنی.

اما این کتاب فقط کتابی درباره‌ی یاسوجیرو ازو نیست. کتابی به قلم دیوید بوردول درباره‌ی بوطیقای سینما هم هست. دیوید بوردول نظریه‌پرداز نام‌آشنای سینما و استاد مطالعات سینمایی در دانشگاه ویسکانسین-مَدیسن آمریکاست. بوردول را در ایران بیش از همه با دو کتاب ***هنر سینما*** (ترجمه‌ی

www.ketab.ir

فتاح محمدی) و ***تاریخ سینما*** (ترجمه‌ی نگارنده) می‌شناسند. این هردو کتاب‌های درسی معتبری در حوزه‌ی مطالعات سینمایی هستند که دیوید بوردول همراه همسرش کریستین تامسون نوشته که او نیز نظریه‌پرداز سینمایی بزرگی است. ***ازو و بوطیقای سینما*** از کتاب‌های نظری بوردول است. در آن بوردول هم به یکی از فیلمسازان محبوب خود می‌پردازد و هم نظریه‌ی بوطیقای سینمای خود را در کاربست عملی می‌آزماید. به عبارت دیگر، این اثر درعین‌حال که کتابی است درباره‌ی ازو، کتابی درباره‌ی بوطیقای سینما یا پوئتیکس سینما هم هست.

به‌عنوان کتابی درباره‌ی ازو، از زندگی‌نامه‌ی او گرفته تا سبک سینمایی منحصربه‌فردش در آن مورد بحث قرار گرفته است. به‌طور خاص، ارتفاع پایین دوربین ازو و فصل‌های گذار خودویژه‌اش از فصلی به فصل دیگر، از دیدگاه رسانه‌ای تاریخی مورد بحث قرار گرفته و از خلال این بحث‌ها تفاوت این رویکرد با رویکردهای تفسیرگرا و سیاست‌زده شرح داده شده است.

درباره‌ی [illegible] ه‌ی سینمایی بوردول و برخی از همفکرانش مانند نوئل کرول، به اختصار می‌توان گفت که یک نوع مقابله با جریان غالب نقد هنری و سینمایی مسلط دهه‌ی هفتاد میلادی بود که با تأکید روزافزون بر نظریه‌های روانکاوی و ستیزه‌جویی سیاسی و ایدئولوژیک به‌تدریج از سینما فاصله می‌گرفت و یا سینما را وسیله‌ای می‌دید برای طرح دیدگاه‌های اجتماعی ـ سیاسی مبارزه‌جویانه. آن دیدگاه درعین‌حال نوشتارهای دشوارفهمی می‌انجامید که برای سینمادوستان جذابیت چندانی نداشت. نمونه‌ی این دیدگاه‌ها را در کارهای نویسندگان دوره‌ی به اصطلاح چپ ***دایه دو سینما*** می‌توان یافت. بوردول و همفکرانش به مقابله با این جریان پرداختند و با انتشار کتابی به نام ***پسانظریه*** یا ***پُست‌تئوری*** به این دیدگاه مسلط در تئوری سینمایی تاختند.

بوطیقا معرب پوئتیکس یونانی است به معنای «ساختنِ فعال» و نام کتابی است کهن به قلم اندیشمند بزرگ عهد باستان، ارسطو، درباره‌ی هنرهای نمایشی که تا امروز مورد ارجاع کتاب‌های مقدماتی فیلمنامه‌نویسی و قصه‌نویسی مانده است. به عبارتی این واژه ارتباط چندانی با شعر ندارد. هرچند ترجمه‌ی کتاب ***پوئتیکس*** ارسطو به نام ***فن شعر*** * به فارسی درآمده است. (هرگونه ترجمه‌ی نام کتاب حاضر به چیزی مانند «ازو و فن شعر

* ترجمه عبدالحسین زرین کوب، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۳.

www.ketab.ir

سینما» به این توهم دامن می‌زد که با اثری درباره‌ی سینمای شاعرانه‌ی ازو طرفیم، درحالی که این موضوع تنها گوشه‌ای از بحث گسترده‌ی کتاب حاضر است.) پوئتیکس یا بوطیقای سینما در این باره است که فیلم‌ها چگونه ساخته می‌شوند و بینندگان فیلم‌ها چگونه آن‌ها را دریافت می‌کنند. تشریح سازوکار فیلم و مخاطب است که از مجرای سبک دیداری و شنیداری فیلم می‌گذرد و در ضمن با پیرامون اجتماعی و فرهنگی وسیع او ارتباط ناگسستنی دارد. این یعنی دوری‌گزینی از تفسیر مفصل و بخصوص بر اساس نظریه‌های روانکاوانه ـ زبان‌شناختی که گفتیم در زمان نوشتن این کتاب رایج بود. اگر هدف در آن نوع نوشته‌ها کاوش در فعالیت‌های ذهن ناخودآگاه فیلمساز و مخاطب بود، در بوطیقای سینما تأکید بر فعالیت‌های ذهن آگاه بیننده و فیلمساز است. از این منظر است که این نظریه ریشه در روانشناسی شناختی دارد که به فعالیت‌های مغز در پردازش اطلاعات، ساختن طرح‌واره‌های ذهنی، و سپس تعدیل آن‌ها و این چنین دست می‌پردازد. این کتاب به یک معنا کوشش بوردول در دفاع از نظریه‌ی بوطیقای سینماست از طریق به کار بستن آن برای توضیح و تبیین یکی از بزرگ‌ترین فیلمسازان تاریخ سینما.

مشکل مترجم با آن گونه نظریه‌ی سینمایی دشوار فهم و سیاست‌زده که توسط بوردول و یارانش مورد نقد قرار گرفت و علاقه‌ای به تلفیقی که آن‌ها بین تاریخ سینما و نظریه‌ی سینمایی قائلند، در انتخاب کتابی از بوردول برای ترجمه قطعاً مؤثر بوده است.

کتاب در سال ۲۰۰۶ به صورت الکترونیک هم منتشر شده و در سایت مرکز مطالعات ژاپن در دسترس همگان قرار گرفته است. بوردول مقدمه‌ای برای انتشار آنلاین کتاب نوشته و سرنوشت کتاب و انگیزه‌های جدلی آن را شرح داده است. این مقدمه نیز ترجمه شده و در ابتدای کتاب حاضر آمده است.

اما اصل کتاب از دو بخش تشکیل شده. یکی ***ازو و بوطیقای سینما***، همان که ترجمه‌اش را می‌خوانید، و دیگری شرحی بر یکایک فیلم‌های ازو و دقیق‌تر، به گفته‌ی خود بوردول، بر برخی از جنبه‌های هریک از فیلم‌ها، که فعلاً ترجمه نشده. دلیل آن این است که خود مؤلف کتاب می‌گوید در ابتدا قرار بوده کتاب همین بخش اول باشد. بخش دوم در واقع منظم‌شده‌ی یادداشت‌هایی‌ست که برای نوشتن بخش نخست فراهم آمده. به نظر مترجم و ناشر چنین آمد که کتابی قطورتر از آنچه در دست دارید ممکن بود از

www.ketab.ir

حوصله‌ی خواننده‌ی ایرانی و حتی سینمادوست‌ترین و ازودوست‌ترین آن‌ها بیرون باشد.

یک دلیل دیگر برای ترجمه‌ی این اثر. کتاب حاضر در نهایت کتابی‌ست درباره‌ی یک کارگردان سینما. از این منظر، کتابی‌ست که به حوزه‌ی «مطالعات کارگردان»، چیزی نزدیک به «سینمای مؤلف»، تعلق دارد. این جنبه نیز برای مترجم جالب بوده است. کتابی نوشته‌ام درباره‌ی کیارستمی و کتاب دیگری درباره‌ی پاراجانف. این‌که وقتی آثار یک فیلمساز را به صورت یک متن بزرگ می‌بینیم و نه تک‌فیلم‌هایی بی‌ارتباط با یکدیگر، ویژگی این مطالعات است و آن‌ها را از نقد فیلم به معنای اخص جدا می‌کند. می‌خواستم ببینم بوردول با ازو چه کرده است؟ رابطه‌ی فیلم‌های دوره‌های مختلف او را با هم و با پیرامون اجتماعی و نظام استودیویی‌ای که ازو در چارچوب آن کار می‌کرد، چطور ارزیابی و تحلیل کرده است. به حرف‌های خود ازو و برخی از همکارانش تا چه اندازه استناد شده و این استنادها تا چه اندازه معتبرند. اوضاع فرهنگی و سیاسی زمانه تا چه اندازه لحاظ شده است و چگونه؟ کتاب ***ازو و بوطیقای سینما*** کتابی‌ست کاملاً به‌قاعده و روش‌مند. ترجمه‌ی این کتاب کلاس درسی هم بود برای من، برای آموختن کار روش‌مند در مطالعات سینمایی و البته، نه لزوماً، به معنای پذیرش همه‌ی دیدگاه‌های مؤلف کتاب.

و سرانجام، رابطه‌ی غرب با سینمای ازو نمونه‌ای‌ست از تلاش سینماشناسان غربی برای فهمیدن یک فیلمساز ملی. ازو برخلاف کوروساوا و میزوگوچی شخصاً در جشنواره‌های بین‌المللی حضور پررنگی نداشت. جشنواره‌ها او را کشف کردند و منتقدان غربی فیلم‌های متأخرش را دیدند. بعد از آن است که فیلم‌های قدیمی‌ترش هم مورد توجه قرار گرفتند. به هر رو چیزی نگذشت که در غرب به‌عنوان ژاپنی‌ترین فیلمساز ژاپن مشهور شد. تلاش کردند او را به سنت‌های فرهنگی ژاپن ربط دهند، از شعر ژاپنی تا شیوه‌های نگارگری شرقی تا فلسفه‌ی ذن. (همه‌ی این‌ها آشنا نیست؟ به یاد می‌آورید ربط فیلم‌های کیارستمی را به گل‌های قالی ایرانی؟) بوردول در این کتاب کوشش می‌کند تا حد امکان این ارتباطات را زیر ذره‌بین بگذارد و راستی‌آزمایی کند. علاوه بر این، به این پرسش مهم می‌پردازد که اصلاً معنی «ژاپنی بودن» یا «هویت ژاپنی» چیست؟ و نشان می‌دهد که از قضا ازو به سینمای هالیوود و فرهنگ عامه‌ی آمریکایی علاقه‌ی زیادی داشته

www.ketab.ir

است. باری، نقد نگاه‌های ذات‌گرایانه به هویت‌های ملی یکی دیگر از دلایل علاقه‌ی نگارنده به این اثر و انتخاب آن برای ترجمه بوده است.

در نهایت باید به این پارادوکس غریب نیز اشاره کرد که ازو از یک سو فیلمسازی محافظه‌کار است که پنجاه سال برای استودیوی ژاپنی شوچیکو فیلم ساخت و در چارچوب نظام تولید و توزیع تجاری فیلم کار کرد و از سوی دیگر فیلمسازی تجربی است (اگر این مفهوم را به عنوان کسی بگیریم که زبان سینمایی مخصوص خودش را خلق می‌کند و با زبان سینما تجربه‌ورزی می‌کند). این جنبه نیز به او اهمیت مطالعاتی می‌بخشد، چرا که کلیشه‌ی تقابل دوتایی «فیلمساز هنرمند / استودیوی پول‌پرست» را در هم می‌شکند.

تا این جا بیشتر انگیزه‌های خود را برای ترجمه‌ی اثر حاضر شرح دادم، اما به گمانم این‌ها پرسش‌های مهم نظریه‌ی سینمایی برای فارسی‌زبانان هم هستند. انبوهی از کتاب‌های درسی سینما منتشر می‌شوند و دانشجویان در دانشگاه‌ها و دوره‌های کوتاه‌مدت تخصصی درس سینما می‌خوانند و شفاهاً و کتباً نظریه‌پردازی می‌کنند. این یکی از کتاب‌هایی است که با رویکردی کاملاً تعریف‌شده در پی تبیین کارهای یک فیلمساز خارجی است و خواندنش برای همه‌ی سینمادوستان و علاقه‌مندان نظریه‌ی سینمایی ضروری است.

قول نمی‌دهم همه چیز به روان‌ترین وجه به فارسی درآمده باشد. حقیقت این که خود کتاب هم در جاهایی آن قدرها روان نیست. اما سخت کوشیدم جمله به جمله‌ی کتاب را بفهمم و بعد به فارسی برگردانم و این کار در موارد استثنایی میسر شد. ترجمه‌ی برخی اصطلاحات خاص، که بوردول می‌گوید خودش یا همسر و همراهش کریستین تامسون ناچار شدند برای فرم ازو ابداع کنند، به ویژه دشوار بود.

www.ketab.ir